

*І. В. Охріменко,
д. е. н., доцент, старший науковий співробітник, завідувач кафедри біржової
діяльності, Національний університет біоресурсів і природокористування України*

АНАЛІЗ АГРАРНОГО РИНКУ НА ОСНОВІ МОДЕЛЬНИХ ПІДХОДІВ

У статті викладені теоретико-методологічні основи здійснення макроекономічного аналізу аграрного ринку. Наводяться пропозиції методичних підходів до такого аналізу, побудовані на основі застосування дескриптивних еталонних моделей баз аналітичних оцінок. Розглядається роль в цьому процесі таких економічних явищ, як біполяризація та персоніфікація ринку.

In the article there are the expounded theoretical and methodological bases of realization of macroeconomic agrarian market analysis. Suggestions of methodical approaches to such analysis are pointed, built on the basis of application of descriptive standard models of bases of analytical estimations. A role is considered in this process of the such economic phenomena as bipolarizes that personification of market.

Ключові слова: ринок, макроекономічний аналіз, дескриптивні еталонні моделі, матрична модель, біполяризація, персоніфікація.

Key words: market, macroeconomic analysis, descriptive standard models, matrix model, bipolarizes, personification.

ВСТУП

Порівняння ходу аграрних перетворень в Україні та країнах Центральної та Східної Європи показує, що основна відмінність реформування аграрного сектора полягає в різному ставленні до його, власне, ринкової складової. Країни ЦСЄ починали з ліберально-ринкової моделі, але вже через 2—3 роки відмовились від неї і почали активно впроваджувати державне регулювання сільськогосподарського ринку. В Україні досвід останніх років засвідчив, що властиві надміру лібералізованому аграрному ринку недоліки все ще продовжують існувати, проявляючи себе, як і в перші роки реформ, в нестабільності ринкових цін.

Як відомо, провідною і незамінною складовою досконалого і дієвого управління, в тому числі і сучасним ринком, є розроблення управлінських рішень, загально визнаним інструментом обґрунтування яких виступає аналіз стану та тенденцій зміни об'єкта управління. Відмова від цієї ідеології част-

ково відбулася лише в останні роки і ціною періодичної дестабілізації провідних продуктивних секторів аграрного ринку. Та все ж загально визнаної методики аналізу аграрного ринку немає і до цього часу, що природно вимагає дослідження даної проблематики.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Метою дослідження проблеми аналізу ринку в Україні, зокрема його аграрної складової, є розробка методології та методики для макроекономічного аналізу сучасного стану аграрного ринку та розробка концепції подальшого розвитку аграрного ринку України на основі одержаних аналітичних висновків.

РЕЗУЛЬТАТИ

Аграрний ринок є частиною так званого товарного ринку, на якому реалізуються товари виробничого та споживчого призначення. Тому можна було б використати визначення ринку в більш широкому

розумінні терміна. Проте наявні в спеціальній літературі визначення ринку розглядають його як місце торгівлі, сферу обміну, засіб здійснення обміну товарами або послугами, тобто як пасивний чи навіть технічний, другорядний елемент економічної системи, що різко контрастує з реальним життям. Часи, коли ринок лише обслуговував виробництво, давно минули і зараз саме ринок визначає, що виробляти, для кого і в яких обсягах. Наявні визначення ринку, якщо застосовувати їх до ринку аграрного, не створюють належної методологічної бази ні для аналізу, ні для дієвого управління ним.

Не можна вважати досконалыми і визначення аграрного ринку, що містяться в нормативно-правових документах. Зокрема, в Законі України "Про державну підтримку сільського господарства України" аграрний ринок визначається із суто юридичного боку — як "скупність правовідносин, пов'язаних з укладанням та виконанням цивільно-правових договорів щодо сільськогосподарської продукції" [1]. Тому ми рекомендуємо наступне визначення аграрного ринку: аграрний ринок — це система установ, методів та ресурсів здійснення обмінних процесів, завданням якої є координація та управління агропромисловим виробництвом країни з метою забезпечення її продовольчої безпеки та споживчих потреб громадян.

Таке визначення значно повніше віддзеркалює одну з найбільш істотних особливостей ринкової економічної системи, яка полягає в тому, що в ній "рішення щодо розміщення ресурсів і виробництва приймаються на основі цін, що виникають у процесі добровільного обміну між виробниками, споживачами і власниками факторів виробництва" [2, с. 456]. Ринкові ціни — не технічний елемент здійснення обмінних процесів, а засіб управління виробництвом. Ринкові ціни генеруються ринком, ціни на сільськогосподарську продукцію та продовольство — аграрним ринком. Саме тому його правомірно вважати активним координуючим та управляючим чинником всього агропромислового виробництва.

Окремої уваги заслуговують теоретичні аспекти формування аналітичних оцінок. Узагальнення, підсумки аналітичної роботи повинні бути сформульовані у вигляді аналітичних оцінок. Прості констатації якихось змін динаміки чи структури того чи іншого процесу для обґрунтування управлінського

Статичні моделі		Функціональні моделі	
Назва підсистеми	Призначення підсистеми	Зміст функції	Функції ринку
Платоспроможний попит	Формування платоспроможного попиту в обсязі раціональних споживчих потреб громадян	Забезпечення населення продовольством на рівні науково обґрунтованих норм за доступними цінами	Соціальна
Персоніфікація продуктових секторів аграрного ринку	Формування установ та організацій, які персоніфікують продуктові сектори, узгоджують інтереси в рамках підкомплексів АПК	Генерація і підтримка рівноважених ринкових цін як результату взаємодії операторів продуктових ринків	Виявлення ринкових цін
Ринкова інфраструктура	Формування центрів генерування ринкових цін та цінних сигналів, підтримка товаропросування, інформування операторів	Мотивація виробників щодо повного задоволення потреб споживачів у якісних товарах	Стимулююча
Біполярізація аграрного ринку	Формування вертикально інтегрованих структур та мінімізація кількості посередницьких ланок	Відбір найбільш перспективних операторів аграрного ринку з боку пропозиції	Селективна
Державне регулювання аграрного ринку	Формування установ, організацій, підприємств та ресурсів державного регулювання аграрного ринку	Координація та управління обсягами виробництва та збуту, гармонізація міжгалузевих відносин	Координаційно-управлінська

Рис. 1. Схема дескриптивних еталонних моделей баз аналітичних оцінок формування та функціонування аграрного ринку

рішення недостатньо, потрібні оцінки. В свою чергу, основою аналітичних оцінок має бути певна база, порівняння з якою дозволяє сформулювати аналітичний висновок. Для аналізу діяльності на мікрорівні — на рівні підприємства — використовується три варіанти баз аналітичних оцінок — план (програма, бізнес-план), минулий рік, сусіднє господарство. В окремих випадках, коли господарство створено на основі глибоко обґрунтованого проекту, в ролі бази аналітичних оцінок можуть використовуватись проектні показники. Наприклад, для тваринницьких комплексів з так званою промисловою технологією виробництва продукції базою оцінки фактичної продуктивності поголів'я може виступати її проектний рівень. Характер баз мікрорівня може бути перенесений і на макроекономічний рівень з певними змінами та уточненнями. Так, можна порівнювати вітчизняний аграрний ринок з рин-

Підсистеми аграрного ринку	Функції аграрного ринку				
	соці-альна	виявлення ринкових цін	стимулююча	селективна	корди-наційно-управлінська
Платоспроможний попит	+++	X	+++	x	x
Персоніфікація продуктових ринків	x	—	x	x	+++
Ринкова інфраструктура	—	+++	++	+++	—
Біполяризація продуктових ринків	++	—	+	—	++
Державне регулювання	+	++	++	—	+
Умовні позначення:	+++ ++ + — x	вирішальна участь у виконанні функції; вагома участь у виконанні функції; часткова участь у виконанні функції; протидія виконанню функції; відсутність впливу на виконання функції.			

Рис. 2. Матрична модель повноти участі підсистем аграрного ринку у виконанні його функцій

ками сусідніх країн, які мають близькі природно-економічні умови. Немає ніяких принципів перешкод для порівняння часткових чи загальних результатів функціонування аграрного ринку в поточному році з аналогічними результатами попереднього року і т.п. Проте в макроекономічному аналізі аграрного ринку найважливішим є аналіз його формування (в термінах системного підходу — організації). Недосконало сформований ринок буде неминуче недосконалим і в процесі функціонування. Проте і для оцінки ходу та проміжних (часткових) і кінцевих (узагальнюючих, підсумкових) результатів функціонування аграрного ринку потрібні відповідні бази аналітичних оцінок. Динамічні (рік з роком) та територіальні (країни з країною) вирішують це завдання лише частково. Тому для макроекономічного аналізу формування аграрного ринку рекомендується використовувати спеціально розроблені бази аналітичних оцінок у вигляді еталонних моделей. Модель, як відомо, є спрощеною копією оригіналу, яка відтворює найбільш суттєві його особливості.

Модельний підхід давно відомий у світовій економічній літературі. В одній із зарубіжних публікацій, що перекладена на російську мову, говориться: "Причиной ограниченной познавательной ценности сравнительного анализа, проводимого на основе фактически существующих хозяйств, следует признать недостаточность данных, являющихся базой сравнения, как в качественном, так и в количественном отношении. Этот недостаток частично может быть устранен посредством подключения в сферу сравнительного анализа так называемых фиктивных хозяйств. ...Фиктивные хозяйства представляет собой предприятия, сконструированные теоретическим, расчетным способом, то есть производственные модели" [3, с. 82—83]. Як бачимо, модельний підхід у чистому вигляді — цитована робота західнонімецького економіста пропонує для мікроекономічного аналізу ферм.

Наведена на рис. 1. схема лише ілюструє ідею дескриптивних еталонних баз аналітичних оцінок формування та функціонування аграрного ринку, оскільки характеристика призначення (ролі) статич-

них компонентів аграрного ринку та змісту його окремих функцій передані лише в найбільш істотних рисах. Проте і в такому варіанті їх викладу виникає неспівпадання окремих позицій схеми рис. 1. із загальноприйнятими уявленнями стосовно аграрного ринку. Це стосується підсистем персоніфікації продуктових ринків, ринкової інфраструктури, біполяризації аграрного ринку та його селективної та координаційно-управлінської функцій.

Отже ми вважаємо необхідним навести деяку аргументацію на захист своїх рекомендацій. Ні в українському законодавстві, ні в господарській практиці питання персоні-

фікації продуктових ринків навіть не ставиться. В той же час досвід інших країн засвідчує доцільність подібних кроків, оскільки завдяки цьому створюються передумови створення важеля протидії ринковій стихії — централізованого управління стратегічно важливими ринками чи навіть продуктивними підкомплексами. Виникає можливість забезпечити використання позитивних конструктивних мотиваційних властивостей ринку з організуючим потенціалом централізованого управління. Було б недалекоглядно ігнорувати переваги такого шляху для України.

У літературі досить розповсюджене надто широке тлумачення змісту ринкової інфраструктури — аж до ототожнення її з інфраструктурою всієї національної економіки: шляхи сполучення, транспорт, зв'язок і т.д. Однобоко тлумачиться роль ринкової інфраструктури і в деяких державних документах. Наприклад, у схваленій 20 грудня 1997 р. постановою КМ України № 1449 "Концепції розвитку внутрішньої торгівлі України" формування "інфраструктури оптового ринку" розуміється виключно з позицій сприяння "товаропросуванню" (складське, тарне, холодильне, транспортне господарство, інформаційне, банківське, страхове обслуговування) [4].

Безумовно, аграрний ринок перебуває у сфері дії загальної інфраструктури економіки. Проте мета виділення саме "інфраструктури аграрного ринку" дозволяє зосередити увагу на основному рушійному важелі ринкової організації суспільного виробництва — ринкових цінах. Тому і при неспівпаданні авторського розуміння ринкової інфраструктури із загальноприйнятим ми вважаємо за доцільне виділення цієї підсистеми в складі аграрного ринку. Так само не дістала загального визнання ідея біполяризації аграрного ринку та доцільність вертикальної інтеграції як засобу реального забезпечення біполярної побудови ринкового середовища. Ми вважаємо цю ідею такою, що відповідає світовому досвіду, отже продуктивною, а виділення окремої підсистеми — правомірним.

Щодо функцій аграрного ринку, то набагато більшої уваги заслуговує селективна. Саме в ній

втілюються механізми саморозвитку, самоудосконалення виробництва з використанням фундаментальної ідеї ринкової економіки — ідеї конкуренції. Щоправда, класичне розуміння мети конкурентного оздоровлення — перехід майна до ефективного власника — необхідно дещо уточнити. Зміна власника — це крайній прояв наслідків перемоги у конкурентній боротьбі, який повинен мати характер винятку. Правилком повинна стати зміна менеджера і менеджменту, розширення сфери дії конкурентноспроможного менеджменту як один із кроків у напрямі до зміни власника. Тому відсутність у багатьох підручниках з економічної теорії поняття "селективна функція ринку" ми не вважаємо за вагому підставу для виключення її з числа функцій аграрного ринку.

Стосовно координаційно-управлінської функції, то вона притаманна лише сучасному ринку, в якому поруч з конкуренцією співіснує ще і співробітництво конкурентів. Проте література з теорії ринку все ще трактує його з позиції атомізованих виробників та неможливості співпадання їхніх інтересів, увіковічує абстрактні догмати "вільного ринку".

Еталонні дескриптивні моделі аграрного ринку в принципі не повинні бути суто ідеальними поняттями, суто теоретичними абстракціями. Від початку практичного формування аграрного ринку минуло більше півтора десятка років. За цей час у складі нормативно-правових документів мала б з'явитись хоча б системна концепція створення аграрного ринку. Проте ще й сьогодні доводиться, на жаль, констатувати, що подібної концепції так все ще немає. Були концепції організації і розвитку біржового сільськогосподарського ринку (1995 і 1997 рр.), основні напрями створення та функціонування оптових продовольчих ринків (1999 р.), комплексна програма розвитку аграрного ринку на 2003—2004 рр. (2003 р.), концепція розвитку внутрішньої торгівлі України (1997 р.), рекомендації з ринкової трансформації базових галузей економіки (2003 р.). Та жоден з перелічених документів не розглядав аграрний ринок ні з точки зору системної побудови, ні з точки зору системи функцій. Певною мірою і в першому варіанті цю прогалину ліквідують дані рекомендації, що й надає їм піонерного характеру.

У процесі аналізу аграрного ринку рекомендується враховувати, що підсистеми аграрного ринку, хоча їх кількість співпадає з кількістю його функцій, не закріплюються, а лише спеціалізуються на виконанні якоїсь однієї, беручи участь в забезпеченні дії кількох. Це положення ілюструється схемою рис. 2.

На рис. 2. зображена матрична модель участі підсистем аграрного ринку у виконанні його функцій. Виділено три рівня повноти участі — вирішальна, вагова, часткова, один рівень протидії та констатація індивідуального відношення підсистеми до виконання функцій. Як бачимо, у виконанні соціальної функції вирішальна роль належить платоспроможному попиту, вагова — біполяризації ринку, часткова — державному регулюванню, а

ринкова інфраструктура за певних умов може протидіяти виконанню ринком свого соціального призначення. У виявленні ринкових цін вирішальне значення має ринкова інфраструктура, вагоме — державне регулювання, а персоніфікація продуктових ринків та біполяризація ринку цьому протидіють. Прояв стимулюючої функції забезпечується платоспроможним попитом, ринковою інфраструктурою та державним регулюванням, частково біполяризацією ринків при індивідуальному ставленні персоніфікації до цієї функції. Селективна функція забезпечується ринковою інфраструктурою при протидії державного регулювання та біполяризації ринків. Координаційно-управлінська функція виконується за допомогою персоніфікації продуктових ринків, їх біполяризації та державного регулювання при протидії ринкової інфраструктури як потенційного носія загрози злетів та падінь, "пиків" та "провалів" ринкових цін.

ВИСНОВКИ

Таким чином, макроекономічний аналіз аграрного ринку рекомендується здійснювати за допомогою системної методології. Вона реалізується різноманітними прийомами якісного та кількісного аналізу окремих сторін та особливостей аграрного ринку. Моделі окремих підсистем аграрного ринку як бази аналітичних оцінок правомірно назвати еталонними. Для аналізу формування ринку — це статичні організаційні еталонні моделі. Для початкового етапу аналізу формування аграрного ринку правомірно обмежитись дескриптивними, тобто описовими моделями, які поступово в міру поглиблення наукових основ цього напряму аналізу будуть перетворюватись в економіко-математичні. Змістом опису статичних організаційних еталонних моделей має бути, по-перше, констатація потреби у певній підсистемі аграрного ринку та, по-друге, характеристика її призначення (ролі). Опис функціональних еталонних моделей, що будуть використовуватись при аналізі функціонування ринку, повинен включати назву функцій та перелік соціально-економічних завдань чи завдання, на розв'язання якого вона спрямовується.

Література:

1. Про державну підтримку сільського господарства України // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 49 (03.12.2004). — Ст. 527. — (Нормативний документ Верховної Ради України. Закон).
2. Словник сучасної економіки Макміллана / [головн. редактор Девід В. Пірс.]. — К.: Видавництво "АртЕК", 2000. — 608 с.
3. Альтетмар Г. Перспективное планирование сельскохозяйственного производства / Г. Альтетмар [перев. с нем. Алимova Ю.И. и Голополосова М.Я.]. — М.: Прогресс, 1969. — 348 с.
4. Про Концепцію розвитку внутрішньої торгівлі України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://uazakon.com/document/spart76/inx76194.htm>. — (Нормативний документ Кабінету Міністрів України).